
**PHRASE STYLISTICS - OBSERVATIONS ON PHRASEOLOGICAL UNITS IN
NAYDEN GEROV'S DICTIONARY**

Albena Baeva

Bishop Constantine Preslavski School, Shumen, Bulgaria, a.baeva@shu.bg

Abstract: The subject of the article is phraseology in Nayden Gerov's dictionary. The purpose of the article is to propose a classification of phraseological units that differs from the facts. It is known that many of the questions related to the study of the phraseological fund of languages are debatable. One of these questions is about semantic classification and its value for phraseology as a relatively new branch of linguistics. The article assumes an intermediate level between phraseology and stylistics, in view of which an attempt is made at classification.

Keywords: phrase stylistics

**ФРАЗЕОСТИЛИСТИКА - НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ ФРАЗЕОЛОГИЧНИТЕ
ЕДИНИЦИ В РЕЧНИКА НА НАЙДЕН ГЕРОВ**

Албена Баева

ШУ „Епископ Константин Преславски“, Шумен, България, a.baeva@shu.bg

Резюме: Предмет на статията е фразеологията в речника на Найден Геров. Целта на статията е да се предложи по-различна на фактите класификация на фразеологичните единици. Известно е, че много от въпросите, свързани с проучването на фразеологичния фонд на езиците, са дискусийни. Един от тези въпроси е за смисловата класификация и нейната стойност за фразеологията като относително нов дял на езикознанието. В статията се предполага едно междинно равнище между фразеология и стилистика, с оглед на което се прави опит за класификация.

Ключови думи: фразеостилистика

1. ВЪВЕДЕНИЕ

Изследванията по българска фразеология вече са многобройни и засягат различни аспекти от проучването на фразеологичния фонд на езика. От първите проучвания в учебниците по лексикология (Георгиев, Русинов 1983; Бояджиев 1986; Вътов 1998), монографични изследвания (Мишайкова-Кювлиева 1986; Ничева 1987; Калдиева-Захариева 2013), речници и статии по отделни въпроси.

Въпросите, които са предмет на отделни научни трудове, се отнасят до същността на фразеологичната единица, обхвата на фразеологичните единици, формата и значенията на фразеологизмите, отношенията между тях, експресивността им, класификацията на фразеологизмите – структурна и семантична, отношенията им с лексемата, стилистична същност на изследваните единици, тематичен обхват, произход и въпроси, свързани с описанието на фразеологичните единици във фразеологични речници (Ничева, К. и др. 1974).

Голяма част от въпросите са дискусийни.

Предмет на изследването е класификацията на фразеологичните единици с цел да се представи, доколкото е възможно, по-обхвaten поглед върху тях. Това е основната причина за източник да се предпочете „Речник на българския език“ от Найден Геров (1975). Речникът на Найден Геров е изследван откъм езикова страна, откъм извори и др. (Стоичкова 1953 а, б; Стоичкова 1954; Машалова-Начева 1967; Андрейчин 1975; Баева 2018).

В българската лексикология преобладава класификацията на устойчивите единици на Виктор Виноградов, който ги дели на фразеологични съчетания, фразеологични единства и фразеологични сраствания (идиоми) (Виноградов 1953). Някои автори, напр. К. Ничева, се отказват от смисловата класификация на фразеологизмите (Ничева 1987).

В своята стилистика Шарл Бали (1909) като изхожда от основните принципи на разграничение и идентификация на езиковите факти, предлага класификация на устойчивите съчетания. Между двата крайни случая на свободните словосъчетания и устойчивите съчетания се помества междинна група, при която сцеплението между елементите на съчетанието е относително, за разлика от фразеологичните единици, при които то е абсолютно. Междинната група се описва като фразеологични серии. Има серии, при които елементите пазят своята автономност; усилващи серии, при които прилагателно име, наречие и др. усилват значението, без да променят смисъла; вербални серии, които се перифразират на глаголи. Фразеологичните

единици имат ново цялостно значение и Бали отбелязва различни вътрешни и външни показатели, които подпомагат тяхното откриване - приравняването им към една дума, неразбиране или забравяне на смисъла на компонентите, присъствието на архаизми, неправилности, елипси, плеоназми и др.

В българските трудове някои от сериите се определят като фразеологични съчетания, а когато устойчивите съчетания запазват значението си като номинативни изрази. Именните и глаголно-именните съчетания са изследвани от К.Ничева (1974; 1987). Хр. Пантелеева и М. Лакова (1979) изследват глаголно-именните съчетания, при които преходен глагол се свързва с абстрактно съществително от типа на възбудям интерес, съжаление, отвращение и др., които не са фразеологични съчетания, а образувания. Авторките използват термина фразеолоиди и пишат за преносно значение, резултат от избледняване на основното значение. или резултат от метафора – изливам болката си, мъката си и др. Подробно описание на фразеологичните съчетания (глаголно-именни) основно с оглед на разработката им в руската литература се намира у Росен Стоичков (2009).

Тъй като откриваме стилистичен код при голяма част от фразеологизмите, класификацията ни взема пред вид тази особеност, още повече, че при тясното схващане за фразеологията, семантичната трансформация на значението е основен признак. Отсъствието на общоприета класификация на устойчивите съчетания във фразеологията е показателно и смятаме, че голяма част от фразеологизмите, които се свързват със стилистичния код, е достатъчно основание да се твърди, че те образуват междинно равнище, което може да бъде предмет на фразеостилистика и естествено да се изследва с оглед на стилистиката.

2. КЛАСИФИКАЦИЯ

Устойчиви съчетания, които пазят автономността си

При широкото разбиране за фразеологията устойчиви съчетания, при които компонентите пазят значението си, също се включват в предмета ѝ. Някои примери от речника на Найдено Геров: на ще сърце; вземам на чуш; петляво време; блага (сладка) ракия; сека пари; петлите честят; свил се на котуп (на кълбо); пеян човек – „учен човек“; ври с ключ; габровска работа; глуха доба (глуходоба); надълго и нашироко; ходя апостолски; църковно време – „когато бие клепалото“; седна по турски; клада седянка; средна ръка хора; долна ръка ; долна цена; средна пора; дълбока книга; стоя диван-чапраз; седнал в кръст нозе (кръзнозе); кръстосал ръце (скръстил ръце; кръзръце); работни лъжици; кучешки живот; посем -сега; имам ходия; чиния кръст; работа на зареда; напявам пръстени; престъпна година (високосна);

Усилване

Усилването чрез определения не е много често. Горчиви сълзи, кървави сълзи; гола / брадата / опашата лъжа; дебели / корави / мешинени очи; воловско търпение, йовско търпение. По-характерни са усиления чрез еднокоренни образувания, типични за народното творчество: жар жаровица; гламчо гламави; жив - живненичък; дивчо дивий; зид зидосано; вар варосано; лика-прилика; лято летовно; огол -гол; гол-голеничък; гол -голошат; хладна хладовина; бърза бързица; настан настанало; бос-босненичък ; (има) глад и гладец; глава главище и др.

Вербални перифрази

падам: в разговор – „разговарям“, в ръце – „улавят ме“, на коленици – „коленича“, ми грях – „смилявам се“, ми жал – „нажалявам се“, ми мъка – „домъчнява ми“
правя: чест – „зачитам“, насилие – „насилвам“, пари не прави – „не струва“, се на дете – „вдетинявам се“, спънки – „препятствам“, тока – „здрависвам се“
превивам: врат – покорявам се“, крак – „не се спирам“, шия – „работя“
бера: грижа – „грижа се“, грях – „съгрешавам“, душа – „умирам“, ягоди – „срамя се“
бия: път – „пътувам“, ме съвестта – „мъчи ме“, тъпан – „тъпам“, си шега – „глумя се“, се с ум – „мисля“
влека: си въжето – „за бесене съм“, дните, живота – „тегля“
влизам: в люде , в света - „очовечавам се“, в очи, в сърце – „харесвам се“, в разговор – „разговарям“, в дълг – „задлъжнявам“, в ръце – „уловен съм“
давам: воля – „разрешавам“, вяра – „вярвам“, вярата си – „изневерявам се“, главата си, душа – „умирам“, глас – „известявам“, дума – „обричам“, жили – „усилвам“, на заем – „заемам“, изволение – „позволявам“, име – „наричам“, клетва – „заклевам се“, край – „свършвам“, крила – „насърчавам“, мома - „омъжвам“, надежда - „надеждавам“, назад – „връщам“, на наука – „да се учи“, общата в ръце; пътя – „изпъждам“, огън – „подпалвам“, ответ – „отговор“, си очите – „обиквам“, плесница – „удрям“, пример – „показвам“, път – „отбивам се“, ми ръка – „мога“, светлина – „светя“, сърце някому – „насърчавам“, страх – „плаша“, топлина – „грея“, тегота – „досаждам“, ухо – „ослушвам се“, ум – „уча“, ропот – „извиквам“, не давам зареч – „да се продума“, зор – „принуждавам“, ропот – „извиквам“, даде му една запарта – „нахока“, пей давам – „много искам“, хляб – „да работи“

вземам: главата – „обезглавявам“, ми главата – „разбирам“, мяра, мярка – „премервам“, ме страх – „изплашвам се“, на заем – „заемам“, на подбив – „подигравам се“, ума – „обезумявам“, за девер – „деверя“, от дума – „слушам“, си думата назад – „повръщам се“, си пътя – „упътвам се“, на око – „гоня“, мах – „засилвам се“

зная: се с някого – „познавам се“, книга – „мога да чета“, писмо – „мога да пиша“, срам – „срамя се“

изваждам: душата – „уморявам“, зъбите – „заканвам се“, име – „прекоросвам“, очите – „правя зло“, из / от ръка – „продавам“, на бял свят, на лице, на яве, на мейдан – „да се види“, си хляба – „печеля, прехранвам се“

играя: на въже – „извъртам“, играе / не му играе конят – „прави каквото иска“, му душата – „жив е“, кръвта – „ври“, сърцето – „тупа“, му окото – „предсказва“, му очите – „шаври“, виното играе – „пени се“,

клатя: глава – „отричам“, някому глава – „одобрявам“, крака – „бездействам“, опашка – „махам, въртя“

минувам: път – „препечвам“, през решето – „патя“, ми думата – „зачита се“

напивам: стовна – „любя“, здравица – „пия за здраве“, бъклица – „благославям“

нося: студ – „трая, търпя“, поклон – „подарявам“, много здраве – „поздравявам“, носи си много здраве – „върви си“, армаган – „подарявам“, името – „кръстен съм“

вирия: чаша, бъклица – „пия“, глава – „гордея се“, нос – „сърдя се“

развалям: годеж – „върщам“, пари – „надребявам“, къща – „разтурям“, веселба, седянка, хоро – „покуварявам“, калимерата – „скарвам се“, устата – „псувам“

сторвам: къща, черква – „направям“, хляб – „меса“, манджа – „готвя“, госте – „гощавам“, софра – „слагам“, грях – „сгрешавам“, вяра и клетва – „заклевам се“, за продан – „продавам“, път – „давам“, резил – „посрамвам“, труд – „трудя се“, харчеви – „харча“, майна – „преставам“, евала – „покорявам се“

турям: в беда, в грях – „огрешавам“, вежди – „веждосвам“, глава в торбата – „излагам се на опасност“, грижа – „грижа се“, железа, букаи, в тумруци – „оковавам“, име – „именувам“, край – „свършвам“, крак – „препъвам“, мерак – „искам“, око на – „искам“, на око – „гоня“, ръка – „вземам“, на ръка – „присвоявам“, на сметка – „броя“, на страна – „изоставям“, в тъмница – „затварям“, на ума – „наумявам си“, юзда – „заюздвам“, на чело – „водя“, му капак – „свършвам“, на ухото – „замислям“, труд – „трудя се“, под корито – „преженвам“, предел – „ограничавам“, почка – „започвам“, на мъка – „мъча“, по-горе – качвам“, по-долу – „понизявам“, крак – „препъвам“

хващам: бяс – „побеснявам“, ме бесовете – „бесувам“, вяра – „вярвам“, ме гняв – „ядосвам се“, грижа – „грижа се“, ме доджите – „гневя се“, дрямка – „задрямвам“, дума – „слушам“, зазъбица – „поисква ми се“, истина – „вярвам“, конак – „станувам“, корен – „зараствам“, мерак – „безпокоя се“, място – „влизам / не влизам в работа“, огън – „запалвам“, око – „урочасвам“, ми очите – „харесвам“, си света – „побягвам“, срам – „срамувам се“, сън – „заспивам“, не ме хваща седка – „не се спирам“, темел – „трая“, ука – „слушам“, ми умът – „разбирам“, уроки – „урочасвам“, се на хорото – „в неприятна работа“, Бога за нога – „гордея се“

хвърлям: топа – „умирам“, чашите – „пия“, пепел в очите – „заливосвам“, око – „харесвам“, севда – „обиквам“, вина – „виня“, пари – „харча“, поглед – „поглеждам“, желязо – „закотвям“, бой – „раста“, клас – „клася“, къч – „ритам“, петалата – „умирам“

ходя: ратай – „служувам“, овчар – „овчарувам“, ерген – „ергенувам“, мома – „момувам“, вдовец – „вдовствам“, болен – „боледувам“, луд – „лудувам“, гладен – „гладувам“, жаден – „жадувам“, ходил на блага черква – „понапил се“, по ален фес – „не ще да знае“, по вънка, по себе си – „по нужда“, пет за четири – „скита се“, на даскал, на школо, на майстор – „да уча“, без гащи – „малък съм“ (срв. обули му гащи)

пазя: къщата – „не излизам“, леглото – „лежа“, вардя постите

паса: трева – „глунав е“, ветровете – „бездействам“, гъските, телците – „бездействам“, не паса трева – „не съм глупав“

повдигам: гонение – „гоня“, кавга – „карам се“, на смях – „смея се“, плач – „заплаквам“, сватба – „заженвам“

подвивам: врат – „покорявам се“, опашка – „побягвам“

подлагам: на мъки – „мъча“, динена кора под крака – „измамвам“, ръка – „прося“

потъвам – в срам – „засрамвам се“, в пот – „изпотявам се“, в дълг до шия – „задлъжнявам“, потънали му гемите – „замислил се“

продавам: палаври, кисели краставици – „лъжа“, хвалби продава – „хвали се“, парлама – „на дребно“

проливам: сълзи – „плача“, кръвта за нещо – „умирам за него“

пушам: стръкове, младочки – „покарвам“, клас – „класявам“, корен – „вкоренявам се“, дъх, воня – „мириша“, хабер – „известявам“, реч, дума – „да се разбере“, вода – „пикая“, няма да пусне връх – „няма да цъфне“, душа – „умирам“, здравица – „пия за здраве“, пушам му края – „не се грижа“, мухи – „подстрекавам“, да паса – „излъгвам“, стрела – „стрелям“, на божа вересия – „лъжа“

обръщам: работите – „променям“, на смях – „смея се“, гръб – „бягам“, някому гръб – „изпращам с празни ръце“, дебелия край – „показвам противното“, очи – „умирам“
опичам: занаята – „изучавам“, си работата – „оздравявам“, опичай си ума – „внимавай“,
вадя: нож – „обнажвам“, вересии – „събирам“, чирак – „научавам“, име – „прекоросвам“, песен – „припявам“, нещо от глава – „измислям“, някого от глава – „блзня“, из носа – „отвърщам“, си очите – „работя“, вадим си очите – „караме се“
вдигам: глава, буна – „бунтувам се“, уши – „големя се“, нос – „сърдя се“, ръка – „да ударя“, глъч, врява – „карам се“, трапеза – „прибирам“, връх – „напредвам“, мъжеца – „измамвам“, се на високо – „гордея се“, къщата на главата си – „лудувам“
гриза: някого – „мъча“, съвестта – „мъчи“
гледам: на готово – „чакам“, на някого – „от него чакам“, през пръсти – „не издирам“, нищо, никого – „не ще да знае“, сън – „сънувам“, кефа, хавата – „веселя се“, гледай си работата – „върши я“
трия: сол на главата – „мъча“, трие му рапон на зъбите – „подказва хляба“,
трий си го о главата – „прави каквото щеш“
търся: време – „чакам“, под листо – „много търся“, с очи – „да видя“, си лобута със свещ – „да го бият“
удрям: къравото, келепир, дробката – „спечелвам“, белгия, конец – „чертая“, си главата – „моля се“, дамга – „дамгосвам“, печат – „печатам“, на бяг – „побягвам“, на глухо – „глухувам“, на дял – „разделям“, назад – „назаднувам“, на пиянство – „пропивам се“, на полудия – „лудувам“, в мъка – „мъча“, в пайвант – „спъвам“, темел – „основавам“, чадър – „разпъвам“
чиня: диван – „стоя прав“, забт – „заптивам“, инкяр – „скривам“, кабул – „приемам“, кръв – „проливам“, сеир – „забавлявам“, слуга – „слугувам“, съд – „съветвам се“, сватба – „сватбувам“, зевк – „веселя се“
казвам: слово, / дамаскин – „проповядвам“
Други перифрази: черни ангели – „дяволи“, вечна мъка – „пъкъл“, храм божий – „хляб“, долен свят – „земя“, женска Богородица – „женкар“, домошар котка – „човек, който обича да се върти из къщи“, шарена одая – „стая за гости“, цепя целина – „ора“.
Заслужава внимание становището на Хр. Пантелеева и М. Лакова за примери като изливам болката си / мъката си, гнева си; измивам срама / позора; възбуждам интерес / съжаление / отвращение и др. Ако сравним с някои конкретни имена – давам път – „отбивам се“, давам плесница – „удрям“, давам (един) крак – „ритам“, подлагам ръка – „прося“ с абстрактни имена – давам ум – „уча“ се вижда, че няма разлика при вербалните перифрази с конкретни и с абстрактни имена. При посочените примери от двете авторки са възможни преки перифрази, с еднокоренни и чрез разнокоренни глаголи: изливам болката си / мъката си – „оплаквам се“, разгневявам се; възбуждам интерес – „заинтересувам“, карам да се заинтересува; възбуждам срам – карам да се срами или „засрамвам“, възбуждам отвращение – карам да се отвращават поради каузалността на глаголите. Малко по- сложен е случаят с измивам срама / позора, тъй като единичните глаголи не са се наложили – обезсрамвам, обезпозорявам, и перифразата е чрез друга перифраза – отнемам срама, позора. Но доколкото глаголните перифрази по правило са по-богати от съответните прости глаголи (изразени с една дума), то допълнителните нюанси в перифразите са нормални – изливам болката си – интензивност, срв. лея сълзи и изливам сълзи; примирам от срам / смях; пренасям се от радост и др.

Фразеологични единства

Фразеологичните единства разкриват най-висока степен на сцепление на компонентите си. Тук се срещат архаизми, непознати диалектизми, плеоназми, елипси и др.

Например: блъснала го шудрата – „късметът му бил такъв“, шудра – късмет; ; кога не ми е коли – когато не мога; коли – ако, кога, като“, от чукун дядо; от чукун баба – „отдавна“, грядеше ми да тресна – „идеше ми да се пукна“, запулил се като гайгур – „в` очил в нещо“, отишъл на чуй петел – елипса, вероятно от където не се чува нищо.

Присмвал се шутар на рабул; надувам пърлица и др.

В този смисъл показателни са трудностите за определяне на значенията на някои фразеологизми, посочени от К. Ничева (1986): ни кук, ни кукурек; ни кърк, ни кукурек; ни юс, ни домус. Първо за кукурек, книжовната форма е кукуряк, но в речника на Н. Геров тя има много варианти, както повечето от думите. Т. Панчев дава кукурек. Характерна е и тенденцията за параномастично фонетично сближаване. Кърк К. Ничева сближава с кръквам – „продумвам“.

От гледна точка на значението се вижда, че се сближават близки или синонимни думи, по-рядко антоними. При отрицателните идиомни значения е нищо, никакъв и т. н. Като изхождаме от смисловото сближение може да се предположи, че кук е кукувица, за кърк като продумвам връзката с кукуряк е трудно обяснима, затова по-вероятно е да се предположи близост с кърк-кеклик, къркелик – „хвош“ чрез съкращаване: нито един вид растение, нито друг (БЕР 1986, с.205).

Предложно-именни словосъчетания

Предложно-именните словосъчетания, както е известно, по определение чрез формата си се отклоняват от устойчивите словосъчетания. Но ако вземем пред вид, че повечето са съкратени от по-обширни устойчиви изрази (срв. купувам на зеленица – на зеленица), става ясна тяхната формална дефективност. При тях особено се откроява графиката като несигурен критерий. Без да изчерпваме всички, ето някои примери: на слапеи; на прояжба; на разпара; на разсип; на мейдан; на попар; на зареда; на разбуд; на послух; на поседок; на неврат; на нозе; на крак; на видело; на шарове; на щрек; на живот(и); на кръст; на стихове –, от време на време; на халос; на глед; на прябош; на провирица; на пролуци; на подвоица; на панагон; на отсек; на избор; на втас; на разпор; на години; на превар; на места; на сърце; за приказище; за провирици; за пахала – „за късмет“; за вчас; за в люде; за хатър; за в света; за нищо; за (на) смях; за угор; през глава; през пръсти; през земя; сред пъти; за бога; до крак; до круши; до бога; до полуда; до уши; до гроб; до един; по щета; по тънко; под нос; по неволя; зад гърба; от памтивека; от века; от сърце; от невиделица; из дъно; без сърце; с хесап; с връх; със слънце; в неблюд; от дете (детство); за спомен; на посоки; на старост; на тегло;

Двойки думи

Двойките думи, съчинително свързани, се определят като биноми (Ничева 1976; 1986). От стилистична гледна точка синонимите, или близки по значение думи, могат да се определят като вид полионимия. Те са твърде характерни за българския език на всички етапи от историческото му развитие.

ни слади, ни блажи; ни варен, ни печен; ни се води, ни се тера (кара); ни врели, ни кипели; ври и кипи; ни кост, ни вест; ни гък, ни вък; ни черен, ни бял; ни жив, ни мъртъв; ни в клин, ни в ръкав; ни врак, ни кукуряк; ни кук, ни кукурек; хем шуто, хем боде; гол и бос; куко и пипе; нито съм видял, нито съм чул; през огън и вода; от кол и от въже; гора и вода; гъби и коприва; ни косено, ни стрижено; ни тук, ни там; куда и кудкуда; и куче, и човек; град и мълния; капе и мръзне; между чук и наковалня; огън и пламък; огън и вода; кожа и кости; шила и бодове; панти и палаври; огън и пламник; пръст и плява; плен и пожар; душа и свят; страх и трепет; ходи и дохожда; хиле и миле; стоял и престолял; зехир и катран; турил и претурил. Когато се повтаря съюзът има и градация – и куче, и човек.

Полиптиоти

Във фразеологичната класификация се определят като бинарни фразеологизми и фразеосхеми (фразеологизирани конструкции). Безспорен е приносът на К. Ничева при изследването им (Ничева 1968; 1973; 1976; 1982; 1986). От стилистична гледна точка са полиптиоти.

от ден на ден; ден след ден; ден за ден; из род в род; от година на година; от време на време; днес за днес; утре за утре; от века до века; дума по дума; парче по парче; ред по ред; час по час; от размяна на размяна; из къща в къща; от хубаво по хубаво; капка по капка; от горе до долу; гуша за гуша.

Част от усилващите изрази са полиптиоти (повторение на еднокоренни думи): тъмно тъмнило; черно чернило; черна чернилко; червена червеница; глад и гладец; чудни чудесии; глава главище. Някои са паронимични: туго тугошанче – „тъжно чуждинче“.

Устойчиви сравнения

Устойчивите (традиционните) сравнения, доколкото са сравнения, по определение влизат в стилистичните фигури. Устойчивите сравнения са описани от В. Кювлиева (1986). Затова ще приведем малко примери от речника на Найден Геров:

Търси го като прилеп кандило; надул се като ръжен квасник; скърца като неподмазан клуп; зяпа като гладна врана; изпружил се като гушер на припек; курдисал се като цигански пищов; гледа като котка на джигер; устата му като латвица (кюп с широка уста); бърза като гушер въз баир; васа като желка пряко угар; големи се като петел на стобор; перчи се като петел на купище; надява се като кон за зоб; ходи като пребиена змия; промъква се като смок през храсте; отърсил се като куче от пздер; развялякъл се като одран цървул; напина се като рак на бързей; ломоти като обран грък на купя; омисирчил се като мисиряк над говно; мъдри се като млада невеста; налягали като биволи в тиня; накитил се като млада булка / като юнак на сватбата си; обтегнал се като зла година; озърта се като изтърван заек; валя се като магаре на пепелище; надул си носа като мисир пердуха; заточили се като гъски; умислил се като шипар пред Коледа; вие се като црвъ у дърво; цървен като гостиварски питач; дреме като черешарска кобила; държи се като сляп за стап; хубавец като стамболец.

3. СТИЛИСТИЧНА КЛАСИФИКАЦИЯ

Собствено стилистичната класификация дели устойчивите съчетания на две групи. Едната група съдържа стилистичен контраст, втората е без стилистичен контраст.

Без стилистичен контраст

Прирукали му на капията; роден на воденица; изтривам людските прагове; докато се качи на коня; клатя глава; клатя крака; клатя опашка; кова клинци; свил се на котуп (кълбо); кръстя си ръцете; чете се на пръсти; паса патките; бера ягоди; пазя леглото / огнището; ял е кокоши крак; обърна си гърба; обърна колата; дал / взел му и ризата от гърба си; седи със сгърнати ръце; не е конец да го срежеш; да претупа и тоя тъпан; дадох му тиква в ръце; това ми е и за основа и за вътък; ще си изкара хляба; мери улиците; улавя котката за ноктето; давам обущата в ръцете; чете му молитва; текат му лигите; паса телците; скопява кучетата; надувам гайдата; окачам си обица; имам го в кърпа вързано; не превива крак; вържи си червенко; наяде го червеят; копая гроб; гледай си хурката; не ще хване корен; хванали се за косите; няма корито; дере котките; изял си хляба, ще си изкара хляба; обръщам листото; хващам се на хорото; лежа на тая кълка; няма побит кол в земята; дойдох до зеленката; не бръсне никого; стиска го бѣтуша; не ще питане; това не е шегя; чупи (удря) яйцето (яйца) на масло . „харчи наготово“; ял съм му попарата; прибери си дизгините; пее (не пее) му петелът; бера ягоди; броя звездите; извивам глас; сега са му горещниците; развързал си учкурлука; за въже е; това не е халва —, не е евтино“; суча мустаци; останал само с една риза; дал му повече сол от хляб; ходи си по ален фес; взел си чуковете; изтъкал си чергата; взехме пепел за сол; скръстил ръце; окачи си обица; карай си магаренцето; и мене е майка родила; туря под миндера; огреяло го слънце; огорял пън; обърна си гърба; още малко; отсеял си брашното; отелила му се кравата; мишки играят в хамбара му; с отворени ръце; отбивам си грижата; накривил (накрехнал) калпак; играе му кончето; играе на въже; продава зелени краставици; трай, коньо, за зелена трева; запалям чергата; заплел конците; яйцето му излезе запъртък; запушвам устата; уловил зайчето; давам и залька от устата си (деля от залька си); женен без поп; не е за пред кума; щем цѣфнем и завържем; имам трески за дялане; подир дъжд качулка; не му държи дирника; не пасе зелена трева; пробито дъно; платил общий дълг; с пот си вадя хляба; подливам вода; влече си пояса за кавга; сритаха се за нищо; намазаха го с тиква; въвирам си главата (гагата); мре от глад (студ); след дъжд клашеник; тегля каиша; иска баща си и майка си; тури му и капак; крои му калци; поп без калимавка; капе му из баджаците; изсушил му цървулите (опинците); изтъкал си платното; изтъщил книгата; изгазил просото; отрязал му крилете; скопява кучетата; кисело е гроздето; качили го на колата; турнал го под коритото; гложде (гризе) кокала; има кола имане; дясна ръка; не струва ни бодка; да познава дюкяна; хвърлям пепел в очите; наложи му самара; да подмажем колата; едно прасило са; едно хоро играят; не мога да обуя обущата му; строши жегъла; хич не му пишуват; видял съм свят; не е за изхвърляне; вържи му главата; трябва му приспивач; не е лъжица за твоята уста; де двама и той трети; не е прела баба ми за него; продава оцед; оплете си кошницата; тегля каиша; това не е тарапхана; прокарва се за учен; още на похлупка боб яде; с чаша да го изпиеш; това не е халва; просламка пикае.

Със стилистичен контраст

Минава ми думата; минал през решето; на връх игла; де ще му излезе краят?; излиза ми душата; излизам на глава; избълва си червата; избягвам прекеждие; изваден човек; блюва зелени гущери; от игла до конец; земята е на решето; взеха го дяволите; вземам вятър; вземат ми се очите; да спи зло под камък; бълва змии и гущери; знае до круши; душата му седи в зъбите; точа зъби; виното пуца игли; седя на игли; на връх игла; играе му окоето / сърцето / кръвта; да заям годежа (тъкмежа); гази си думата; отварям дума; изгубвам ума и дума; дойде дума; стоя на думата си; тъпча думата; оженила стовните; дияр си белята; работата върви на верев; влека си дните (живота); ръката му е сребрена; спукана му е работата; нямам за пара сайгия; работата не е читава; отиде по вятъра; на лопуш пикае; пикал на оси; на трън задоен; глисте му се впикават; гризе ме съвестта; горя за вода; ври от гняв; върви по вода; не връзвай кусур; на езика ми се върти; изгниха ми гърдите; изкашляхме зимата (болестта); броя звездите; дръпна един калай (сън); изям главата; изял и късмета (ума); камък ми лежи на сърцето; и на трън колак; лапа мухи; къса ми се сърцето; лапна си пътя; няма лице; стои на лице; трия лук на главата; дойде му кеф; бяга му кефа; къоравата неделя; изкапаху му клинето; покачиха го на клечката; влизам под кожата; излизам от кожата си; не мога да се побера в кожата си; останал само кожа и кости; въвра в кози рог; ще дойде и моя Коледа; виси на конец; изказа и майчиното си мляко; изпокриха се в миши дупки; ще му изхвъркне душата; изгоряло му е сърцето; изгладняла нива; обричили го без бич; сухо дърво лист пуснало; излизам налице; лови вятър с решето; легна си на греха; наострил уши; насъбрали се куда и кудкуда; станал е селска метла; кърша хатъра; на куково лято; на конски Великден; има кучешка душа; яде (лъже) та се къса; късьо ме дърпа; работи ми късмета; въртя къща; има корави очи; корема му механа; отпусна му края; счупил на дявола краката; криви си душата, харчи пари с кривака; запряла му се душата в зъбите; запиши го на леда (снега); засмял се до уши; лови с коля зайци; сваля звездите; той му е заколът; закопа го вдън земя; жив ме е закопал; замазвам работата; замазвам на хората очите; слънцето замижа; стана жива вода; заборчлял до шия; зави си същето — „взе си пътя“; завъртявам главата; и диярята му е изстинала; дели се душа от тяло; косъм с ръце на две дели; кръстен

(воден) дявол; надул (възседнал) го е дяволът; счупил на дявола краката; дяволите в него мътят; ерген дядо; газы си думата; работата дреме; отварям дума; пушам дума; стоя на думата си; тъпча думата си; вятър му духа в ушите; дойде с половин душа; душа и свят му е; душата му мирише на мляко / плесен; душата му седи в зъбите; продавам си душата; бия си главата; да видя бяла бога; хванал бога за нога; хем шуто, хем боде; брадата лъжа; бодат го парите; от въшка ремик; строшил му рогата; въвирам в носа фитили; преминал през иглени уши; навирил уши; вдигам уши; устата му мелят, уста има, език няма; хващам без ръце; пече му риба на устата; ритнал си честта; работата ритна назад; и решето сърце има; кой те реже (бръсне)?; взел си очите в ръце; сит до шия; сече му ума; и бикът му теле родил; търси под вола теле; търси юнето под бика; дяволу темян не дава; носи си темяна под носа; топи ми се сърцето; тлъка му пипер на главата; ходил на блага черкова; църни ангели; оживяло ми е на сърцето; спънат в устата; давам си сърцето на някого; хвърля чашите; хвърля топа; хлапа му дъската; ходи пет за четири; търся под листо; пада у ветрища; дрежди от акъл; налюдил се до дъга; тая работа на мене гледа; говоря на вятъра; ям бой; с езика си звезди сваля; развалям си устата; развързал ми се езикът; сърце ми се е разсвирило; възседнал го е дяволът; седнал му е на врата дяволът; хващам вяра; давам вяра; паса ветровете; вятър го вее на бяла кобила; лови вятъра с решето; вятър варен, сняг печен; султан без гащи; смея се през глава; глад очи няма; тиквен му грошът; кога си види тила; пращам за зелен хайвер; стоя на тръне; строшило му се сърцето; стрелям очи; студено сърце има; стъпям на честта; ще яде сухото; кефът му е счупен; влизам в устата на хората; отишъл на чуй петел; чукнал го горний праг; висял на въже; червив (гъбав) с пари; денят не е в торба; точа зъби; дал на слепеца око; падам (попикавам се) от смях; стана сол и вода; изпояде света; ушите ми светят; светя маслото; сдобих сърце; ще го скрия в издънената кошница; сее скивал на чуждо гумно; на попова коледа; порасли му ушите; посветил се от студ; бия път; вода за нос; яйце му се пече на врата; с уста птици лови; през куп за грош; суши просо на ортома; пробил дупка в морето; работата плаче от него; в устата си плюоли; не ще го омие ни Бялото море; наидох му таласъма; извряка ми се пъпа.

4. СТИЛИСТИЧНИ СРЕДСТВА

Тропи и фигури

Стилистичните средства, които се използват при устойчивите словосъчетания, съдържащи стилистичен контраст, са разнообразни. Повторение, антитеза, метафора, метонимия, хипербола, оксиморон, инверсия, синтактичен паралелизъм, както и фонетични средства като рима, паронимия и др.

Ето някои от тях: повторения – глас да проглася; насъбрали се куда и кудкуда; сговор се сговорихме; едни пеят, други разпяват; жегло да го жегне; кова клинци; събрали се род роднина; клин клин избива; кога-кога; как-как; и така, и така; така и така; синонимия – бълва змии и гущери; присмал се хърбел на щърбел (хумник на череп, шутар на рабул); не в тикви, а в кратуни; хипербола – одумва света; изпояде света; ден година; вика до бяла бога; хванал бога за нога; да видя бяла бога; харчи пари с кривача; има кола имане; ум с кола; сит до шия; налюдил се (нарязал се) до дъга; заборчлял до шия; от мухата прави бивол; стана вир-вода; литота – от въшка ремик; не струва ни бодка; въвирам в кози рог; изпокриха се в миши дупки; небето прешлен ще ти се види; ще го обуя в миши цървули; вкарвам в глушева дупка; минал през решето; нищо нещо човек; стана кожа и кости; не струва ни лула тютюн; на връх игла; ден до пладне; от Бъдни вечер до Божич; синтактичен паралелизъм и рима – горе осо, доле босо; хем шуто, хем боде; вятър варен, сняг печен; уста има, език няма; той пали, той гаси; цървули няма, гайда иска; бог високо, цар далеко; зле, добре; взех, дадох.

Метонимия – негова е кръчмата; да му пием кръчмата; коремът му механа; отупа цял пешник; хлапат му хлебаниците; синекдоха – изсушил му цървулету (опинците); студено сърце има; не му дава сърце; изгоряло ми е сърцето; изказа и майчиното си мляко; зави си опашката; дойде с половин душа; душата му мирише на мляко; метафора – гризе ме съвестта; вадя душата; излизам из кожата си; парна го по дроба; голям ден; кучешко време; разкудкудяка го по цяло село; персонификация – да спи зло под камък; глад очи няма; работата ритна назад; работи ми късметът; късо ме дърпа; душата му седи в зъбите; дяволите в него мътят; ще му изхвъркне душата; пътят не чака; и на трън колак; т. н. поетично единствено число – поглежда с бялото на окото; на това ухо спи; дал на слепеца око; парадокс – сее скивал на чуждо гумно; кога засвирят биволите с кавали; и бика му теле родил; кога си види ушите; пасе ветровете; лови вятъра с решето; сухо дърво лист пуснало; минал през решето; пробил дупка в морето; суши просо на ортома; с уста птици лови; подковава мухите; дете в майка проплака; обричили го без бич; хваща без ръце; пече му риба на устата; яйце му се пече на врата; не ще му сея на дъното просо; взел си очите в ръце; пасе ветровете; елипса – заспал от дългия; плеоназъм – гледам с добро око; гледам не с добро око; поглеждам с бялото на окото; градация – яде, та се къса, лъже, та се къса; антитеза – лани свирено, сега играят; инверсия – брада царска, глава воденичарска и др.

При някои от устойчивите изрази се съчетават повече стилистични средства: синтактичен паралелизъм и литота, хипербола, антитеза – шиник глава, въшка акъл; пея човек, лакът брада; синтактичен паралелизъм и парадокс – хем шуто, хем боде; вятър варен, сняг печен, парадокс и полиптота – обричили го без брлич; метонимична синекдоха – потънал в дълг до шия.

Образност

Образността е един от най-слабо изяснените моменти при фразеологизмите. К. Ничева я свързва с експресивността, която приема за категориален признак, а образността – за факултативен признак на фразеологичните единици. Експресивността се свързва с интензивност, с изчерпване и с действието на тропите (Ничева 1987). В. Кювлиева (1986) разпределя фразеологичните единици според образността на единици с повишена и с понижена образност; афективни – възклицателни, въпросителни, повелителни, и отрицателни – напр. има си хас; гледай си кефа и др.

Сравни афективното ядро в карай си магарчето; гледай си хурката и др.

Шарл Бали, който отбелязва тежестта и трудоемкостта на реторическата терминология, разпределя образността на три типа образи: конкретни, които се схващат чрез въображението, афективни образи, схващат се чрез чувство и мъртви образи, при които липсват и въображението, и чувството (Бали 1909). Като по съответстваща на фактите на езика, ще използваме класификацията на Бали.

Афективни образи

спънат в устата; червив с пари; сляпа неделя; излял си късмета; кучешка душа; хак му е; ври от гняв; хващам вяра; стъпна на честта; виси на нишка (конец); кефът му е счупен; потънал до шия; хвърлям око; спукана му е работата; възседнал то е дявола; счупил на дявола краката; ще му изхвъркне душата; легна си на греха; има меки очи; взема на око; очите му играят; взема си очите в ръце; хвърлям топа; нямал живот; жарави ме нещо; нямам лице; душата му седи в зъбите; седна на главата; имам задирка; седя на игли; порасли му крила; замръзвам от страх; клатя крака; кача се на главата; не обели зъб; точа зъби; пламна от яд; излизам из кожата си; паса ветровете; подвигам врат; на куково лято; ритна назад; обесил се на шията ми; търся под лист; стана мост; трия сол на главата; вода за нос; говоря на вятъра; останаха ми очите; изваждам душата; взема на око; давам си очите; душата му мирише на плесен; брадата лъжа; пъхам си гагата; бия си главата; работата дреме; хубаво го насолых; гледам си кефа; намирам време; подковавам мухите; вдигам уши; на пусто пладне; вадя си очите; пей давам; обръщам дебелия край; давам пътя; и греха си не дава; наду гайдата; и др;

Мъртви образи

Вербални перифрази : имат слога – „спогаждат се“ ; влека си дните; легна си на греха; вземам преднина; хвърлям вина; вземам от дума; стоя на хората си; имам гръб; турям предел; чиня кеф; пари не прави; повдига се кавга; потъвам в дълг; пуцам дума; нося поклон; минава ми думата; хващам вяра; печеля време; давам край; удрям келепир; удрям назад; опицам си работата; виждам се в чудо; влизам в работа; ритнал си честта; продавам салтанат; пада ми път; одумвам света; заспала работа; хващам място; остана на сухо; държа пост; взема вятър; яде го отвътре; диря си белята; няма очи; влачи бивол; пренесе се от радост; посветил се от студ; отбивам си грижата; тегля харча; троша пари;

Конкретни образи

При традиционните сравнения се срещат конкретни образи, с които се сравнява даденото качество.

Бял като тулуп; хубавец като стамболец (лалугер); големи се като петел на стобор; заплел се като петел в кълчища; надува се като пуяк; тресе се като кокошка над просо ; скъперник; зачервил се като варен рак; налягали като биволи в тиня; чист като гълъб; заточили се като гъски; въртят се като жерави; валя се като магаре на пепелище; зяпа като гладна врана и др. Голяма част от сравняваните са животни от битовото обкръжение на селянина. По-рядко сравняваният обект е абстрактен: наредили се като архангелови празници; обтегнал се като зла година; начумерил се като баба Марта. Срещат се и хиперболични сравнения: нарязал се до дъга.

Ясно е, че няма абсолютна граница между типовете образи, напр. при някои мъртви образи у някого може да има и афективен остатък или афективен образ да се схване като мъртъв.

От гледна точка на образността, видно е, че образите са конкретни, което е в същността на сравнението: сравняваният признак се представя чрез конкретен обект. Например гордост чрез образа на петела (на стобор), перчи се като петел на купище; пуяка (надува се като пуяк).

Логично възниква въпросът при фразеологизмите, които съдържат конкретен образ, можем ли да говорим за конкретност на образа. Напр. изтъках си чергата / платното; да му пием кръчмата; заквасвам сватба; пее (не) му пее петелът и др. Повечето от обясненията в литературата са, че в някои случаи има пренос на изрече (преносно значение) като цяло. Богатството на фразеологията показва, че в различните случаи има различни

обяснения, които са свързани с начина на образуване на значението, напр. чрез тропи и фигури, или като цялост, когато те липсват.

Ако сравним пее му петелът, един фразеологизъм без стилистичен контраст, т. е. образуван без стилистични фигури, със сравненията с петела, по отношение на образа на петела, ще установим известна разлика. Едно от разпространените определения на метафората е скъсено сравнение. Ако пее му петелът – „чува му се думата“ е образуван чрез цялостна метафоризация на значението, то трябва да съдържа метафора. При сравнението, както и при метафората е характерно наличието на общо ядро. При сравнението големи се като петел на стобор образът на петела служи да конкретизира абстрактното понятие; ядрото при двата образа е големи се, гордее се. При пее му петелът, взет в пряк смисъл, има петел, който пее. При пее му петелът, вече метафорично разкрит, образът на петела се слива с пее („чува се“). При метафората образ и понятие са слети – петел и пее (чува се). Това прави образа на метафората не конкретен, а афективен. В тази и в други случаи по-подходящо е другото обяснение на метафората – като съкратена аналогия: това, което е пеенето за петела, е думата (чутата) за човека. Общото ядро е чуването на пеенето и по аналогия на думата.

Образи, които са плод на други фигури – метонимия, синекдоха, също са двупланови. Напр. в изтъках си платното / чергата (оплитам си кошницата; отсявам си брашното, обратно на отвявам си брашното)) идеята за свършване на работата, носена от глагола се слива с образа или наслажда над него – платно, черга, кошница, брашно. При метонимията, напр. да му пием кръчмата, средството е чрез заместване на черпене с място, в което може да се черпи, води до същата двузначност; същото е при заквасвам сватба – понятието за началото, носено от глагола се свързва с образа на сватбата, затова и при значението само глаголът е употребен преносно: започвам сватба.

Същият ефект е и при развързал си учкурлука – „харчи без мярка“ (учкурлук – дупка, през която минава учкурът), общото ядро се свързва с развързване= отпускане, еднакво при харчене и завързване на гащите.

И един последен пример. Бера ягоди – „засрамвам се“ (срв. с обра божура). И тук общото ядро зачервяване е ясно.

Общият извод е, че при фразеологизми, образувани чрез тропи и фигури, образите по необходимост са афективни.

5. УПОТРЕБА НА ФРАЗЕОЛОГИЗМИТЕ В СЪВРЕМЕННАТА ЛИТЕРАТУРА

Ще опишем устойчивите съчетания у някои съвременни автори, което ще даде възможност да се видят най-често употребяваните изрази през Възраждането.

Васил Априлов: вървя по волята; плавам против водата; приемам с чисто сърце; сея раздор; показвам се на света; излизам на глава; камък преткновения; от ден на ден; от рода в род.

Георги С. Раковски: в железа обкован; да взема юздите; от краката до главата; сън не го захваща; кървави сълзи; вечна мъка; няма никаква власт; затрия от лицето на земята; сторя милост; лежа като труп; жежка младост; държа с почест; бели дуката за черни дни; дай мило за драго; пострадал на права бога; пролея кръв; ходя явно; с кръстосани крака; да кажа право; този – онзи свят; да прекланям глава; до гроб; е направил кеф; като пчели на мед; бие ни съвестта; вятър ги носи; ходят като в света масло; нашата работа беше спукана; небрано лозе; бог знае де; клатя глава; задлъжнели до уши; тоя вест се разнесла; щото е писано, то ще стане; навличам си беда; не можем да излезем на глава; вардя благоприятно време; дойда на вяра; скола; убиват без никакъв зазор; от ден на ден; на въздух; под крак; да боде на главите?

Петко Р. Славейков: ми не влязва в работа; хляб насущний; ни врак, ни кукурък; неврели, ни кипели; зе си двете пари; пери се като рак на бързей; не от пръсти изсмукан; новини с колата; дойде до глава; стоя на думата си; вземам си дрипите (дърмите); сваря сварило на часа; тегло що теглих; няма хаир; работата е спукана; да ти видя гърба; отвън пътя; да дода на приказката си; зъбите ми дрънкаха като кош орехи; спи като къпан; намери си белата; през куп за грош; струвам чест; да вляза в пътя; лежи ми на сърцето; да му свети масло; кога как; нямам пред очи; да не отпуща юздите; мъдри се като пуяк; не съм лукова глава; опуля очи; да има очи и уши; пасе ветровете; бръсне на въз косми; има в главата си брумбалчета; вода за носа; има да плаща на Михалю; точи зъби; ухлебнал се до уши; дървен блъсък; излизам на бял свят; габровска работа; не им дава ръка; изказва майчиното си мляко; не го е проваждала за зален хайвер; да метнем поглед; хващам корен; имам наум; нямам очи; търсят със свещ; тъмно като в рог; голи фудули; да им не е коли; да си зема хъза; душа дава; ни вест, ни кост; вардя като двете си очи; не се излежава като бебер; вардя хатъра; бера парса; знае като по вода; обраха си крушите; на своя глава; блъскат си главите;; бера ум; ще извадят на свят; никнат като гъби на боклук; не се стряскам от заешки тупурдии; дърво и камък се пука; лапам мухи; изкарвам си хляб; не мога я изкара на глава; сторя милост; давам пътя; блех не знаят; огън гори на главата ми; възсуквам си мустаците; щръкват ни ушите; не си им ял попарата; стои диван-чапраз; светнаха ми очите; (знам) и варено, и печено; треперя като лист;счупена пара; хабер нямат; не го е чут; там им е хвърлен пъпът;

този свят; онзи свят; уловили сме се на хорото; да си отърсим яката; като чифутска хавра; под носа; имам си енята; ни вък, ни гък; сторя труд; струва си зло сърце; стана пишман; знам ви гъдела; на книгата на дъното; изляза на пазар; минава му лисица път; не изпекъл занаята; живи да ни оплачат; вадим си очите; викна с глас; сгърнати ръце; нещо за пред кума; от пръстите да изсмуча; не хващам вяра; какво съм цвете; пасат патки; на дъжд на вятър; дошло ми до главата; лежа на туй ухо; не турям на ума си; бера ядове; ходя по кефа; отварям очите; мълча като дъб; навиря нос; сторя чест; щръкнаха ми ушите; ризата от гърба им смъква; намерих се в чудо; нямам рахат; ни черна, ни бяла; отваря лафове; кукушини се като пуяк; подир дъжд качулка; точа зъби; търси теле под вола; не ни търпи търпилото; (кусурец) няма ни на иглен връх; пъхам си муцуната; душа и свят им е; обра си крушите; пия кръвта; ще намерим колая; влизам в грях; коли кучето; търсят зелен хайвер; влача се като пребита змия; видело като дене; мина лисица път; вземам на око; събирай си устата; опичай си ума; през иглени уши да прекара; смей се презглава; давам ти воля; бил и пребил; туря на ума си; нямат грижа за нищо; земи си главата и иди където ти очите видят; пукнало се е пердето; няма срам; под мустак засмиване; опашата лъжа; не си отваряй устата; обърна колата; струва си углушки; показва си зъбите; мина и премина; до колене; от петите до върха; извадя из носът; бера лой; виси о косъм; не ми излязва из умът; за права бога; ще се ухлебне като кърт на ряпа; вадя си очите; правя труд; навия бела на главата; не влизам в грях; да не струва хас; намеря махана; закачам на клечка; яйце му се пече на вратът; няма хабер; видял през плет; понабивам клинци; пепел в очи; вири нос; кроят кюляф; изял съм ума си; кукувица ми е изпила ума; не е за всяка уста лъжица; ям попара; речено и сторено; гледам хатъра; ще не ще; хващам място; на неврат; еднаа си знаят; един на вили, друг на могили; в решето вода носят; откъде все вятъра; не им увират главите; бяхта си (блъскам) ангелите; туря на ума си; ходи да мери улиците; изваждат очите; пръсна по вятъра; хвърля око; имам на око; потъна до шия; хвана темел; отива на юх; не я бива ни за слива; сея на корена ряпа; не ща да зная; изял си хляба; да одера кожата; ръка не ми дава.

Любен Каравелов: продава майка си и баща си; продава кисели краставици; прокълна до девето коляно; спя от дългия; е такова едно цвете; надробя попара; ям хляба; пия кръвта; науча се ум и разум; търкаля се в мед и масло; вадя очите; лапам мухи; оплаква дните си; иди безтрага; не е чиста работата; на гладно сърце; взема умът; изнася на пазар; да пукне от яд; хващам бяс; точа си зъбите; хвърлям пари на вятъра; ударя един бой; иска сметка; като орли на мърша; гледам с друго око; незнае де зимуват раците; беля в торбата; давам живот; отрязвам пъпа; слизам от ат и се качвам на магаре;

Христо Ботев: бера душа; да изляза на видело; за да може да се излезе на крайт; носи си душата в зъбите; скрия се в миши дупки; меден месец; от главата до петите; затрия от лицето на земята; обеса се на шия; да стъпя в пътя; не струва нито една лула тютюн; широко около шията; да отърся яката си; пия кръвта; не взема в сметка; съблича и последната риза от гърба си; смуча кръвта; стоя със сгърнати ръце; пъшкам под петите; ще промени тоя самар; да си видим сметките; изгубва се от лицето на земята; знаем де ви стяга ботуша; гледам с лошаво око; продава баща си и майка си; тикнал си е носа; замазва очите; хвала и чест; слава и чест; да си отвори очите; пея старата песен; мило и драго; насущни хляб; оплитам своята кошница; бял ден; да седна на врата; вода за носа; не е за нейните уста лъжица; заплел конците; гола, боса; засуча мустаци; обърнахме света; черно като ръжен; не знае бъкел; лея сълзи; обръщам очи; закован в железа; метна поглед; правя оглушки; видя се в чудо; ходя хайдутин; нее печелил с пот; треперя като листо; сторя пакост; зяпнал да глътне света; мало и голямо; гложда цървулите; на Куковден; плюоя в очите; коли и беси; хващам зазъбица; правя си устата като габровец за бой; като въже в торба; лежа като бей; морето е до колене; магарешки рай; не седи без работа; подливам вода; грехът да е на душата ти; заспал като къпан; като две капки вода; като гайтан устни; продавам своята вяра; не струвам ни пребиена пара; наточа зъбите си; плувам като бубрек в лой; върви по мед и масло; пасат трева; ям лобут; да не си вовира зурлата; стана за смях на хората; изпил си умът; взема в ръце юздите; запиши на моя сметка; не лапайте мухи; на гладно сърце; да го огрее слънце; светя маслото.

Поп Минчо Кънчев, „Видрица“: падам в ръцете; той беси, той коли; голи-боси; туря главата си в торба; пия кръвта; в ръце не влизам; сън не хваща; работата ти е спукана; без да му е ял попарата; от пети до нос; да се не кахърите; под земята го търсят; викнали с глас да плачат; скърца със зъби; на крак; развалям комшулука; коляно до коляно; очи да изпълним; да хвана вяра; да дойде сърце на място; ще му излезе гласа; ще си изяде главата; влизам в ръцете; жив дера; преглеждам сметката; дошло им солено; ще удари къравото; ще направи на прах и пепел; на драго сърце; нося много здраве; засука мустаци; от краката до главата; дупе и гащи; думата две неправи; кротки като агнета; в миши дупки се крият; не минувам пътя; роди и роднини, малки и големи; какъв кюляф крои; изказал и майчиното си мляко; сторя милост; за права бога; преклоних глава; взех си хъза; с ум се бие; прав като свецица; ще му завият юларя; има да дава на Михалия; пиха кръчма; има за кашмер; магарешки рай; края му се не стига; нито носа му с клечка бута; биле и пребиле, Гела и Мара; дървен господ; пие кръв; взел, дал; гледай си кефа; от село на село; от къща в къща; търси си го

под земята; беганова майка не плаче; минавам пътя; не идело на гайдата; зинал да лапне всичкий свят; не хваща вяра; с кола пари караха; он пали, он гаси; кладат седенки; долна манджа не яде; обещах се от уста; като кучето на нивата; пет пари не струва; накокошинил се като пате в решето; на търкало; завлякъл се като пребитата змия; кон боб яде ли?; работата спукана; надувам се като жаба в блато; с добро око; дебели очи; на главата ми дойде; ни лук ял, ни на лук мирише; он беси, он коли; как му е; що е попово, то е готово; на един солук; главата си да къса; проводя хабер; пища кански; мина на ръка; не ритай честта си; от кол и от въже; пазят ме като писано яйце; не е шега; страх лозе пази; живо и здраво; светя маслото; душата си дава; търся си белята; не им иде на гайдата; на гъза му яйце се печало; не струва нито лула тютюн; по вода ми върви; не се стои насреща; несмислено свят светува; светнаха ми очите; надува се като рак на бързей; не струва пари; като обеща на ухото; думата му се чуваше; има да взема; кротък като божа кравичка; ни се чува, нито видяха; душата си полага; навряха се в миши дупки; от една майка родени; честта му работи; на живот; работата на опачина мирише; не е за моята уста лъжица; няма срама; прекланя глава; от едно гърло два гласа; да събира ум в главата си; за пет пари ум няма; тъмно като рог; не му се седи насреща; от игла до конец; търси под шумка и трънка; развалям калимерата; хващам зазъбица; зачервил се като рак; бял като сняг; озърта се като изгърван заек; всичко Мара уредила и калците си пощи; бере душа; къч хвърга; седи като дъб; и мажем, и гладим; с техните камъни по техните глави; турили сме главата в торбата; бабини деветини; за живо и умряло; личен ден; сече клинци; да види бял свят; на пета се върти; пепел и плява; усмян до уши; обръснувам си брадата; пазя като писано яйце;

В следосвобожденската литература особено предпочитание към полиптотата има Пенчо Славейков. Употребата ѝ изисква специално изследване, но някои примери са достатъчни: от ден на ден (из ден в ден); куп до куп; дар по дар; рог по рог; реч по реч; фес до фес; от връх към върха; труп по труп; враг на враг; в бой за бой; щик о щик; нож на нож; по гръма гръм; над боговете бога; рой по рой; взор во взор; от праг на праг; миг след миг; дар от дари; от дъх дъшец; во век веков и до скончане века; зора в зори; из уста из уста; бог и богу слъва; избраник от избрани; песен на песните; скръбта ще прескърби; зловещ и по-зловещ; какво било е би ще; слава слави; мълва се мълви; било билото; мрази ме зимен мраз; изгората му дните изгори и т. н.

6. ИЗВОДИ

Без да претендираме за изчерпване поради огромното богатство на речника на Н. Геров, ще се опитаме да предложим някои изводи.

Фразеологията в речника с оглед на характера на речника е народна.

При тясното схващане за фразеологията, което приема задължително „преосмисляне на значението“, се открива реторичен код, т. е. ограничаващ принцип (срв. Баева 2019).

Народният език се характеризира с богатство на вербалните перифрази. При повечето от тях образността е доведена до мъртва точка, т. е. до абстрактност. Това движение към абстрактното е непряко доказателство за архаичността на този тип перифрази. Като цяло от гледна точка на образите преобладава афективната образност, което се обяснява с народния характер на езика. Усилването като средство, при което се запазва значението, е слабо изразено, в речника са описани по-стари средства, предимно от фолклора. При фразеологичните единици със стилистичен контраст преобладава използването на метафората като средство за фразеологизация.

Извадките от възрожденските автори разкриват общо ядро, което е било в употреба в литературата през периода.

Сравнението с фразеологията от следващите езикови етапи може да разкрие твърдо ядро, което се запазва, както и новите тенденции, които се проявяват в тази междинна област на езика.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин, Л. (1975). Речникът на Найдено Геров. – В: Геров, Н. Речник на българския език. Т. 1. София: Български писател, с. XXIII-XXXVI.
- Баева, А. (2018). Отвлечени съществителни имена за качество в речника на Найдено Геров. – В: Knowledge, Vol. 28.7. Skorje, с. 2273-2278.
- Баева, А. (2019). За обема на фразеологията. – В: Български език и литература, кн. 6, с. 594-605.
- БЕР (1986).: Български етимологичен речник. Т. III, София: БАН.
- Бояджиев, Т. (1986). Българска лексикология. София: Наука и изкуство.
- Виноградов, В. В. (1953). Основные типы лексических значений слова. – Вопросы языкознания, кн. 5.
- Вътов, В. (1998). Лексикология на българския език. Велико Търново: Абагар.
- Георгиев, Ст., & Русинов, Р. (1983). Учебник по лексикология на българския език. София: Наука и изкуство.

- Геров, Н. (1975-1978). Речник на българския език. Т. 1-6. София: Български писател.
- Калдиева-Захаријева, Ст. (2013). Българска фразеология. София: АИ „Проф. Марин Дринов“.
- Кювлиева, В. (1986). Устойчивите сравнения в българския език. София: БАН.
- Машалова-Начева, Ел. (1967). Принос към изследване изворите на речника на Найдeн Геров. – В: Известия на Института за българския език. Кн. XIV, с. 103-238.
- Мишайкова-Кювлиева, В. (1986). Фразеологизмите в българския език. София: Народна просвета.
- Ничева, К. (1968). Фразеологизирани конструкции в българския език. – В: Известия на Института за български език. Кн. 6, с. 713-722.
- Ничева, К. (1973). Синтактична фразеология в българския език. – В: Славянска филология, Т. XII, с. 75-86.
- Ничева, К. (1976). Към въпроса за фразеологизмите биноми (двойки думи) в българския език. – В: Български език, № 1-2, с. 123-125.
- Ничева, К. (1982). Фразеосхеми (фразеологизирани конструкции) в българския език. – В: Език и литература, № 5, с. 29-44.
- Ничева, К. (1986). Към характеристиката на биномните фразеологизми в българския език. – В: Въпроси на съвременната българска лексикология и лексикография. София: БАН, с. 23-39.
- Ничева, К. (1987). Българска фразеология. София: Наука и изкуство.
- Ничева, К., Спасова, С., & Чолакова, Кр. (1974-1975). Фразеологичен речник на българския език. Т. 1-2. София: БАН.
- Пантелеева, Хр., & Лакова, М. (1979). Към характеристиката на един тип глаголно-именни съчетания – преход между свободните словосъчетания и фразеологизмите. – В: Съпоставително изучаване на частните лексикални системи на славянските езици в синхрония и диахрония. София: БАН, с. 187-188.
- Стоичков, Р. (2009). Серийна съчетаемост при глаголно-именните фразеологични съчетания. – В: Граматика и семантика. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, с.191-200.
- Стоичкова, Л. (1953 а). Найдeн Геров. – В: Български език, кн. 1, с. 25-44.
- Стоичкова, Л. (1953 б). Речникът на Найдeн Геров. – В: Български език, кн. 3, с. 223-242..
- Стоичкова, Л. (1954). Речникът на Найдeн Геров. – В: Български език, кн. 1, с. 10-39.
- Bally, Ch. (1909). *Traite de stylistique francaise*. Pr. vol. Heidelberg: Carl Winter`s univ.